

Vera Panova: Fehér vonat

A Szovjetszövetség belső gazdasági és politikai életében lezajlott változások: a bürokrata kaszt kialakulása, a szocializmussal ellentétes tulajdonságok kifejlődése, kapitalista elemek túlsúlyba jutása, a kizsákmányolás új formájának kialakulása stb. nagy hatással voltak a Szovjetszövetség irodalmára is. Ennek a hatásnak legszembetűnőbb jele az, hogy a Szovjetszövetség irodalmi élete általános hanyatlásnak indult.

A Szovjetszövetségben a bürokrata kaszt teljesen rendelkezik a társadalom által termelt értéktöbbséggel és ennek az értéktöbbséggel a segítségével az írókat is saját szolgálatába állítja. Az írók kénytelenek idealizálni a bürokrata kaszt képviselőit. Így a Szovjetszövetség írói képtelenek ábrázolni a reális valóságot, a társadalom fejlődését, a társadalom tényleges erőit és a bürokrata kaszt uralmának fennmaradását igyekeznek meghosszabbítani.

A Szovjetszövetség irodalma fent vázolt jellegzetességeinek és fogyatékoságainak szép példáit találjuk Vera Panova: »Fehér vonat« című regényében. Ennek oka az, hogy Vera Panova amellett, hogy a bürokrata kaszt szolgálatában álló író, még nem is valami tehetséges.

Vera Panova regényének cselekménye, ha nála egyáltalán lehet beszélni valami összefüggő cselekményről, egy kórházvonatban játszódik le. Maga a cselekmény semmiképpen sem reális.

»Realizmus — mondja Engels — az én nézetem szerint a részletek hűségén kívül tipikus jellemek hű rajzát jelenti, tipikus körülmények között.« (Marx-Engels: Művészet-irodalom »Bratszvo-Jedinsztvo« 36. oldal).

Nézzük először, hogyan állunk a típusokkal. A regény alakjai között nincs egy sem, amely kifejezné jellemvonásaiban és cselekedeteiben, magában egyesítve az orosz élet általános fejlődési irányvonalát. Alakjai — egyetlen szembeállítás Danilov és Szuprugov kivételével — se nem jók, se nem rosszak, nem a jelen erőinek képviselői, nem a letűnőben lévő és a most születő jellemvonásainak kifejezői. A regény alakjai közönséges, egyöntetű tömeget képeznek, amely minden további nélkül teljesíti Danilov parancsait. Danilov és Szuprugov szembe állítása sem a múlt és jelen, vagy jövő típusainak szembeállítására, hanem a már beérkezett bürokrata és a bürokrata pozíciók felé törő egyén szembeállítására.

A regény központi alakja, Danilov. Az ő idealizálását tűzte ki célul az író. Danilov már elég nagy »génusz«, a bürokrata lépcsőzet elég magas fokán áll, hisz ő az »Állami Tejgazdaságok Köztársasági Trösztjének« igazgatója. Éppen azért, mert elég nagy bürokrata, Vera Panova mindent meg is tesz idealizálása érdekében. Idealizálja, mint vezetőt és idealizálja, mint embert. Mint vezetőből, egy mindenütt ottlévő, mindent látó, halló, mindent elintéző kis istent akar faragni, mint emberből pedig egy önzetlen, önfeláldozó, mindentudó »génuszt«. Már a regényt is úgy kezdte, hogy Danilovot már az első percben is különleges vezetőnek mutassa be. Danilov még aludni sem

tud, annyira foglalkoztatják vonatjának gondjai, annyira elgondolkodik, hogy észre sem veszi: nyitott ablak előtt áll és fázni kezd. Ő az egyetlen példaadó; egyetlen, aki semminemű engedményt nem tesz az éjszakának. Ő a lelke, a kezdeményezője mindennek. Mindenkinnek van az életében valami, ami foglalkoztatja, ami idejének egy részét elvonja: Belovot, a vonat parancsnokát feleségének és lányának halála, Szuprugov orvost nagyra törő tervei, Julia Dmitrijevna kötöző nővért férjhezmenési reményei, Lénát, az egyik betegápolót, férje, Fainát, a másik betegápolót, apró szerelmeskedések. Egyedül Danilov az, akit semmi sem von el, semmiféle foglalkoztat, csak a vonat, csak a közös ügy. Nem becsvágyó. Nem háborítja fel, hogy mások érdemrendet kapnak, ő meg nem, sőt megtiltja, hogy valaki lépéseket tegyen az ő érdekében. Az író, mint embert is, idealizálja Danilovot; mindentudónak akarja feltüntetni. Tudásáról ezt írja: »Bár úgy látszott, hogy munkával túlterhelte magát és tanulásra kevés ideje maradt — voltaképpen, ha keveset is tanult, alapjában véve sokat tudott. Gyakorlati gazdász volt, gyakorlati állatorvos, gyakorlati építőmester; ismerte az asztalos-, bognár-, kovácsmesterséget, értett a könyveléshez és kereskedelemhez. Amikor falun dolgozott, sok mezőgazdasági könyvet olvasott. A kórházvonaton . . . meg akarta ismerni az orvos tudomány alapjait.«

A bürokrata idealizálása azonban nem könnyű dolog. Ezt a nehéz feladatot Vera Panova úgy oldotta meg, hogy egyes egyéneket, személyeket állított Danilovval szembe, akiknek csak rossz tulajdonságait mutatta be, akiket igyekezett minél ellenszenvesebbé tenni, még pedig úgy, hogy mindent rossznak tüntetett fel, ami nem függött össze Danilovval, vagy környezetével. Ily módon, tehát a bürokrata idealizálásának érdekében, kénytelen rámutatni az orosz élet egyes tipikus jellemvonásaira is. A Danilovval szembeállított személyek közül legtípikusabb Szuprugov. Szuprugov ábrázolásával Vera Panova szembetűnőbbé akarta tenni Danilov »jó tulajdonságait«. Ugyanakkor Szuprugov alakja jellemző a mai orosz életre, ahol annyira megkövesedett a bürokratizmus szelleme, hogy mindenki új pozíciókat akar szerezni, mindenki a bürokrata lépcsőzet magasabb fokára akar lépni; Szuprugov egész magatartásával olyan embert példáz, akit a megkövesedett bürokrata kaszt leszorított, gátolt és aki oly környezetbe jut, ahol lehetővé válik, hogy tevékenységet fejtsen és így — mivel a Szovjetszövetségben a tevékenység a bürokratizálódáshoz és a bürokrata lépcsőzet bizonyos fokához van kötve és mivel az emberek is úgy vélik, hogy tehetségüket csak a bürokrata kaszt segítségével, ahhoz tartozóan fejthetik ki — arra kezd törekedni, hogy a bürokrata lépcsőzet magasabb fokára lépjen.

Vera Panova éppen azért igyekszik ellenszenvesé tenni Szuprugovot, mert az saját magát igyekszik előtérbe tolni, Danilov rovására. Egy bürokrata számára ez elég arra, hogy valaki ellenszenvesé váljon. De, hogy még ellenszenvesebbé tegye, a regénybe belefűzi Julia Dmitrijevna Szuprugovval kapcsolatos házassági reményeit is.

Érdekes figyelni Szuprugov fejlődését. Szuprugov kis, megalázkodó ember, aki maga is úgy jellemzi magát: »Soha sem tudott parancsolni, csak kérni. Mások parancsolnak és szívesen engedelmeskednek nekik. Hogyan parancsol az ember? Mért fogadnak szót neki? Mért nem képes ő senkinek sem parancsolni? De mégha rá is szánná magát — senki sem hallgatna rá, csak csodálkoznának . . . Miért vitatkozik a többi, és miért helyesel ő mindig minden vitatkozóknak, mégha nem is egyezik a véleménye? . . . Hogy okot ne adjon sértésekre, igyekezett a lehető legelőzékenyebb lenni, közben kínálgatta a cigarettáit, és ahol lehetett »hálájáról biztosított«, mindenkit. Mások úgy járnak-kelnek, mint az élet házigazdái, ő meg áll a küszöbön, mint hivatalan vendég. Miért? A kérdést, mint látjuk, Vera Panova felel, de a feleletet nem adja meg, mért a felelet megadása egyenlő lenne a bü-

irokrata rendszer beismerésével, annak a rendszernek leleplezésével, amely megalázkodásra kényszeríti az embereket. A vonaton azonban Szuprugov kezdi felismerni, hogy ő is valaki. Hiszen benne van a vonat vezetőségében. Ez a felismerés felkelti benne a szunnyadó nagyravágyást, amely a bürokrata kaszt fennállásának természetes következménye és a megalázkodó ember fokozatosan átalakul pozíciókat, kitüntetések hajszólo karrieristává.

Danilovval szembe állított tipikus alak Potapénko, aki indokolatlanul megvárakoztatja Danilovot, csak azért, hogy fitogtathassa az ő »magasabbrendű« bürokrata helyzetét. Ilyen szembeállított alak Merkuloz is, aki felmenteti magát a katonaságtól.

Kevésbé tipikus alak Belov vonatparancsnok. Neki, mint kisebb bürokratának, az a szerepe, hogy dicsérje, dicsőítse Danilovot.

Vera Panovát az a törekvése, hogy Danilovot idealizálja, rákényszeríti az orosz élet más tipikus vonásainak leleplezésére is. Így például Danilovnak, mint családapának idealizálása érdekében leleplezi a nő alárendelt szerepét a bürokrata családban. A szovjet bürokrata helyzete nem sokkal különbözik a nagytőkés helyzetétől. Hisz anyagi alapja, a fizetése, oly magasra emeli a közönséges emberek fölé, mint a tőkést tőkéje. Ilyen viszonyok közt, amikor is a férfi horribilis összegeket keres, a nő pedig csak otthoni munkával foglalkozik, szükségszerű a nő alárendeltsége. Csak úgy kapásból ragadunk ki egy-két idézetet, amellyel Vera Panova a bürokrata feleségének alárendeltségét bizonyítja:

»Az asszony élete abban merült ki, hogy figyelje — nem poros-e a bútor, nem szakad-e le valahol egy gomb. Ezenfelül magával is törődnie kellett, Danilov megkövetelte. Nem tűrte, hogy rossz ruhában, vagy fésületlenül menjen az utcára. Aztán nem beszélt többet a tanulásról, most úgy látta, hogy az asszonyt csak a háztartás érdekli, semmi más. Úgy gondolta, hogy az asszony nagyon boldog . . . Szülni az asszony szülte, de a fiú az övé, Danilové. Minden az övé, egészen a mulatságosan mohos vörös szempilláig, melyeket lepörkölt a kemencénél. Mi az anya kötelessége? Mosdatni, etetni. De ő, az apa, olyan életet teremt, amelyben a fiú jól és szabadon fejlődhet«. Es másutt: »Nem az asszony dolga ez. Ötödik kerék a kocsiban . . . Semmit nem mondott el neki . . . Otthon csak a fia létezett számára. Az asszony szótlannul tálalta az ebédet, szótlannul vetette meg az ágyat.«

Danilovnak, mint parancsnoknak idealizálása arra kényszeríti Vera Panovát, hogy rámutasson az orosz életben kialakult parancsnoklási módszerekre. Így például Faina egy esetben ostobaságnak nevezi az ablakok becsukását, azzal érvelve, hogy a becsukás esetén az első robbanáskor minden ablaküveg kirepül. Danilov ezért élesen bírálja, noha Fainának igaza volt; csak azért, mert az ablak becsukását Belov rendelte el. Másik példa: Szuprugov követelte Danilov javaslatának tüzetesebb megtárgyalását. »Danilov tekintetével valósággal felfalta Szuprugovot és a meglepetéstől száját tátotta. Nézd csak! Ez a békés, mindennel egyetértő doktor, nyíltan ellene támad. Álom ez?«

Vannak még egyes kisebb elszólásai is. Így például megmonjda, hogy Danilov a sajátjának tekinti a trösztöt, hogy a mai szovjet házasságnál a vagyon helyett a fizetés a fontos stb.

Ennyit a típusokról. Danilov idealizált, Szuprugov, Patapénkov, Merkuloz és némileg Belov a szovjet élet tipikus alakjai, a többiek egyöntetű tömeget képeznek.

Még rosszabb a helyzet a tipikus körülményekkel. Tipikus körülményeknek nevezzük, azokat a társadalmi-gazdasági körülményeket, melyekben legjobban érvényesülnek a társadalom általános törvényszerűségei, legteljesebben kifejezésre jutnak a társadalom fejlődésének általános irányvonalai. A bürokrata kaszt idealizálása érdekében tipikus szemelvényeket még tud adni a mai szovjet irodalom, ezzel szemben Gorkij halála és Solohov »Új barát-

dát szánt az eke», című regénye után nemigen volt szovjet regény, amely a tipikus körülményeket is elének tárta volna.

A tipikus körülmények ábrázolására Vera Panova sem képes. Sőt ő annyira megy, hogy a környezetet teljesen kizárja, és az egész cselekményt egy hermetikusan elzárt kórházvonatba szorítja be.

A regény irodalmi kidolgozása is gyenge. Maga a regény nagyon összefüggéstelen. Első fele inkább hasonlít különálló elbeszélések gyűjteményéhez, mint regényhez. A közepén meg teljesen összefüggéstelenül dobál össze apró részleteket. A regény cselekménye szegényes. A cselekmény túlnyomó részét holmi szerelmeskedések töltik ki. Ennek oka, mint már fentebb említettük, a környezettől való elszigeteltség, valamint Danilov idealizálása.

Bálint István